
RESEÑAS

JUAN MANUEL SOSA (1999): *La entonación del español. Su estructura fónica, variabilidad y dialectología*, Madrid, Cátedra.

La intención del autor en este libro es «contribuir al deslinde de los niveles prosódicos y a la formalización de las relaciones existentes entre las diversas unidades propiamente intonacionales» (pág. 22).

Es pues un libro de fonología de la entonación escrito para delimitar el campo fonético y fonológico basándose en la teoría generativista: las notaciones que propone serían las formas subyacentes de las distintas modalidades oracionales y las diferencias superficiales consistirían en reglas de implementación fonética.

La obra, después de la presentación, prólogo e introducción, está estructurada en tres capítulos y un epílogo, seguido de la bibliografía.

El primer capítulo trata de la *teoría fonológica de la entonación*, el segundo de la *fonología de la entonación del español* y el tercero de la *dialectología de la entonación*. En el primer capítulo el autor ofrece un minucioso análisis de la actualidad de los estudios sobre entonación y sobre todo una descripción del campo de estudio, definiendo las unidades prosódicas y los distintos grupos melódicos. Pormenorizada es también la descripción de los componentes del análisis entonativo – grupo melódico, tonema o núcleo, tono de juntura- y las indicaciones para dividir una oración en grupos melódicos; justifica además la no utilización de la notación de acento de frase debido a las características específicas del núcleo en español que a diferencia de lo que ocurre en inglés y en otras lenguas, no tiene posibilidad de desplazamiento. Este capítulo termina con un sucinto resumen de la teoría fonológica en la que se basa, concretamente la propuesta por Pierrehumbert en 1980, explica las ventajas del sistema de transcripción ToBI (Tone and Break Indices) para la notación tonal y las diferentes reglas de implementación fonéticas, basadas en la predecibilidad de los valores de las sílabas contiguas a los tonos fonológicos: es importante tener en cuenta, incluso para seguir los ejemplos, que el análisis se realiza de izquierda a derecha y que los valores absolutos fonéticos dependerán de la prominencia del elemento de la izquierda.

En el segundo capítulo, después de una revisión crítica de los sistemas de descripción utilizados por otros autores, explica las ventajas de la utilización de dos únicos tonos (H= alto, L = bajo) frente a los tres e incluso más de otros autores. A continuación describe la fonología entonativa del español empezando por la distinción fonológica entre tonema descendente /ascendente – oración declarativa v.s. interrogativa – y los distintos tonemas de suspensión. Una vez definidos los tonos nucleares, que en español hacen también la función de acento de frase, describe la configuración de los pretonemas : estos, que también pueden ser ascendentes, descendentes o nivelados, ponen de manifiesto la posibilidad de la aparición de altura tonal superior en la sílaba postónica, característica, según el autor, del español de la península.

En el apartado dedicado a las interrogativas establece la distinción entre pronominales y absolutas: los tonemas serían respectivamente H H% y LL%. El autor observa acertadamente que entre declarativas e interrogativas hay una diferencia de altura tonal también al principio de la emisión, por lo cual propone que las interrogativas estén marcadas por un tonema inicial H% que se opondría al tonema inicial implícito L% de las declarativas. Dedicada además un apartado a la explicación de la necesaria violación del Principio del Contorno Obligatorio (PCO), que prohíbe que dos elementos idénticos aparezcan adyacentes, ya que para dar cuenta del fenómeno de la suspensión de declinación considera que la transcripción más correcta es H*+H L% / H + H*L% : esta notación serviría para los finales circunflejos que a veces aparecen en las preguntas, sobre todo en el dialecto caraqueño. (Nos ha llamado la atención esta aclaración puesto que en más de un análisis aparecen datos que violan este principio y no están en la posición que el autor comenta: un ejemplo claro es el de la figura 2-39 (pág. 145) que analiza la oración pronominal “¿quién sostiene a tu papá?” cuya transcripción es H*+H H*+ H L* + L%; nótese además que el segundo pretonema empieza con tono alto a pesar de que el elemento inmediatamente a la izquierda está realizado en una frecuencia mayor.).

Por supuesto el autor es consciente de que la emisión de oraciones puede presentar una variación significativa a través de la expresión de emociones de distinto tipo, de ahí que el capítulo termine con una referencia a la diferencia entre entonación lógica y semántica y con algunos análisis de oraciones para demostrar que tanto en las realizaciones emotivas como en las focalizadas el contorno fonológico es el mismo que en las neutras y lo único que varía es la implementación fonética: el valor absoluto en hertzios de un ascenso o un descenso o bien la diferente cualidad de voz y fuerza emisora.

El tercer capítulo está dedicado a la relación entre patrones entonativos fonológicos y diferencias dialectales; Sousa analiza una misma oración pronunciada como declarativa e interrogativa por cuatro hablantes peninsulares de diferentes procedencias (Sevilla, Barcelona, Pamplona y Madrid) y por siete hispanoamericanos (respectivamente de Buenos Aires, Bogotá, Ciudad de México, San Juan de Puerto Rico, Caracas, La Habana y Lima). Según el autor la diferencia dialectal puede ser fonológica (distintos elementos subyacentes), fonética (diferente implementación de las mismas formas) o de distribución (los elementos subyacentes son los mismos pero con posiciones diferentes). Compara también las realizaciones de preguntas pronominales, pero en este caso las oraciones analizadas son diferentes para cada hablante. Los resultados le permiten afirmar que las diferencias de entonación que para un oyente pueden parecer muy grandes son en realidad consecuencia de una desigualdad en la implementación fonética o en la distribución de los tonos. Por otro lado los grandes puntos de contacto observables entre realizaciones peninsulares e hispanoamericanas le permiten refutar la teoría según la cual la característica entonación de estas últimas no es debida a influencia de un sustrato indígena, como apuntan varios autores.

El autor termina con un capítulo en el cual ofrece un resumen de los principales puntos tratados y aporta un listado bibliográfico donde están recogido las obras más representativas de los estudios entonativos tanto generales como españoles.

El libro de Juan Manuel Sousa ofrece al lector un excelente compendio de las diferentes teorías y métodos de trabajo a partir de datos fonéticos suprasegmentales. La descripción fonológica que propone es además una optima base para trabajos comparativos tanto en el ámbito de la dialectología como para adentrarse en el poco estudiado campo de la expresión de las emociones.

Valeria Salcioli Guidi
EFE XI, 2001, pp.243-245

DANIEL RECASENS i Ma. DOLORS PALLARÈS (2001): *De la fonètica a la fonologia. Les consonants i assimilacions consonàntiques en català*, Barcelona, Ariel Practicum, Ariel.

El llibre que tenim a les mans s'insereix en la tendència, relativament recent, d'encetar el camí de superació de la divisió tradicional entre la fonètica i la

fonologia ja des del seu suggerent títol. Aquest interès és especialment evident des de les teories de la fonologia articulatòria d'una banda iniciada als anys vuitanta per Browman i Goldstein i, de l'altra, des de diversos treballs sobre fonètica experimental articulatòria, és el cas del llibre que ens ocupa. La intenció dels autors es fa explícita a la primera línia del preàmbul: «*Aquest llibre és una contribució al coneixement de la base fonètica dels processos fonològics*» (p.7). El subtítol que el segueix anuncia que concretarà aquest anhel a través de la llengua catalana.

De la fonètica a la fonologia es presenta al lector dividit formalment en dues grans parts, la segona aproximadament amb el doble d'extensió que la primera. La primera la constitueix el propi treball que segueix l'ordre d'exposició científica escrupolosament: «introducció, mètode, resultats, discussió i bibliografia». La segona part la formen els gràfics i taules de dades analitzats al cos del treball de la primera part. Aquest apèndix, per la seva banda, està desdoblant en dos: l'apèndix 1 fa referència a les «consonants intervocàliques» i l'apèndix 2, en canvi, a les «seqüències consonàntiques».

Al primer capítol, *introducció*, la part més interessant és la que conté el punt «*1.2 Processos*» en la qual s'exposa la proposta teòrica fonamental dels autors que consisteix a interpretar els processos d'adaptació lingual entre consonants en contacte no de manera bipartita (processos assimilatoris i no assimilatoris) sino tripartita (processos coarticulatoris, assimilatoris i de mescla gestual). La proposta teòrica sembla encertada però caldria arrodonir-la més ja que queda una mica confosa la definició dels processos assimilatoris perquè la indeterminació temporal que conté la pròpia definició («*durant tota o bona part de la durada de...*» p.15) xoca amb el fet de tractar-se d'un procés categòric i no gradual, segons els autors, la qual cosa fa que en alguns casos sigui difícil distingir-los dels processos coarticulatoris, de caràcter eminentment gradual. En aquest capítol també s'exposa explícitament l'objectiu general del llibre: «*L'objectiu fonamental d'aquest estudi és contribuir a un coneixement més acurat dels mecanismes de producció i dels processos fonològics en seqüències heterosil·làbiques del català, molt especialment pel que fa a aquells aspectes que no poden ésser identificats mitjançant l'audició o la introspecció articulatòria*» (p.19).

Les tècniques experimentals utilitzades en l'estudi presentat, l'electropalatografia i la magnetometria, s'exposen breument al capítol 2 dedicat a la *metodologia*, juntament amb el corpus utilitzat, els índex als quals han estat reduïts els gràfics de contacte linguopalatal i una explicació sobre com cal interpretar els gràfics dels apèndix.

Els *resultats* presentats al tercer capítol ens parlen del punt d'articulació de diverses consonants intervocàliques del català, en primer lloc, i del punt d'articulació i l'evolució temporal dels contactes en seqüències consonàntiques, en segon lloc. En aquest apartat hi ha afirmacions molt interessants amb les que estem plenament d'acord com, per exemple, el fet d'exposar clarament com algunes consonants alveolars poden assimilar-se a altres consonants alveolars; però discreparíem en alguns aspectes puntuals com, per exemple, que [t] intervocàlica sigui tractada exclusivament com a consonant dental ja que veient les dades electropalatogràfiques adjuntades és evident que tots tres parlants presenten força contactes en les files anomenades alveolars, especialment DR i JS. Semblaria més encertat tractar-la com a dentoalveolar d'acord amb el que fan altres autors. Pel que fa a les seqüències consonàntiques, també hagués estat interessant trobar casos de [s]+[t] ja que es tracta d'un grup controvertit i els autors rebutgen la dentalització de la fricativa («*La consonant fricativa alveolar no esdevé dental davant de consonant dental*», p.50) però el cas de grup consonàntic que tracten és [zð] en el qual l'aproximant moltes vegades és emesa interdental i, en tot cas, evidentment es tracta d'una articulació més relaxada que l'oclusiva sorda.

Finalment, el capítol 4 està dedicat a la *discussió* dels resultats obtinguts i a la relació entre aquests resultats i la teoria proposada al capítol inicial.

La col·lecció *Ariel Practicum* en què ha aparegut el llibre de D. Recasens i M.D. Pallarès estava inicialment pensada com a una eina de divulgació de diferents aspectes de la lingüística i, per tant, adreçada principalment a estudiants i a tots aquells interessats per aquestes qüestions però sense coneixements profunds de la matèria. En aquest sentit, el llibre objecte de reflexió és segurament massa dens per a aquest públic, sobre tot en el capítol de resultats. Per això tampoc hagués estat superflu adjuntar algun gràfic que il·lustrés les explicacions donades per exemple al final del capítol metodològic sobre, justament, com interpretar els gràfics.

Pel que fa a la bibliografia, apartat que tanca la primera part del llibre, donada la filosofia de la col·lecció en què s'ha publicat l'estudi, caldria haver distingit entre les referències del text, articles puntuals que poden ampliar els punts tractats i una bibliografia mínima bàsica. Una classificació d'aquest tipus a la bibliografia es troba a faltar perquè hauria orientat el lector-estudiant i hauria assolit un objectiu més didàctic.

Un mèrit important d'aquest llibre és justament el d'oferir gran quantitat de gràfics i de dades articulatòries per fonamentar les explicacions donades al cos del text.

Ben segur que consituiran una referència per a d'altres autors i d'altres treballs. Quant a la reflexió global de l'estudi, val a dir que qualsevol recerca ben feta que il·lumini el camí, no tan llarg, entre la fonètica i la fonologia amb dades explícites és important i ha de ser ben rebuda per la comunitat científica.

Ana Ma. Fernández Planas
EFE XI, 2001, pp.245-248